

Torsdag med THORS

12.1.84

STRÄVA är ett populärt verb som strävsamma skribenter gärna griper till – också i sammanhang där FÖRSÖKA passar bättre: det är en av de lärdomar som kan inhämtas ur dagens språkspalt.

"Vad betyder uttrycket i sin prydnö?"

Prydnö är en böjd form (gemensam för gammal dativ, ackusativ och genitiv) av bi-formen prydnä till det vanliga prydnad. Det nämnda uttrycket i sin prydnö uppträder också i formen i sin prydnö. Betydelsen är "i all sin glans", "i all sin härlighet", t.ex. "jag fick se en akademiker i sin prydnö, med alla sina ordnar, sin svarta väst och sin glänsande frack".

Det citerade uttrycket är något ironiskt: i sin prydnö uppträder ofta i sådana ironiska sammanhang. Ironiskt är också följande ur Akademiens stora ordbok citerade uttryck: "en ansvarig minister i sin prydnö".

□

Samme läsare vill också ha besked om vad en kalfaktor är.

En kalfaktor är egentligen en eldare, senare också "en upppassare åt en officer". Ordet är övertaget från senare tiders latin (*calefactor* till verbet *calefacere* "göra varm"). Enligt tillgängliga källor användes *calefactor* tidigast i Tyskland c. 1500 om den elev som skulle ha hand om uppvärmningen av skolrummet.

Medankalfaktor är ett ganska sällsynt ord, så har samma

latinska ord *calefacere* via franskan gett upphov till ett annat ord som alla känner, nämligen *chaufför*. Detta ord betydde ursprungligen "eldare", men fick kring 1900 sin nutida betydelse "bilförare" i franskan.

□

En annan läsare är intresserad av det rätta bruket av verbet *sträva*.

Jag kommer just nu inte ihåg, om denna spalt berört bruket av *sträva*, men jag vet med säkerhet, att jag anmärkt på det överflödiga bruket av *sträva*.

Sträva är att "arbeta ivrigt, släpa, streta, knoga", för att citera "Svensk handordbok". Typiska exempel på *sträva* i den betydelsen är "Han strävade och hushållade och hade till slut en sparad slant", "Han strävade hårt för sin stora barnaskara". Genom påverkan av finskans *pyrkä* "sträva, försöka" förekommer *sträva* rätt ofta hos oss i satser, där man snarast skulle vänta sig *försöka*, t.ex. "Han försökte (inte: strävade) nå en överenskomst med sina kusiner".

Vid valet mellan *försöka* och *sträva* kan det vara nyttigt att minnas att *sträva* är synonymt med "arbeta ivrigt, släpa, streta".

□

En läsare frågar, om inte "nyttjandegraden av inkvarteringskapaciteten har sjunkit på ett oroväckande sätt" kunde översättas bättre till svenska.

Det förefaller, som om "användningen av rummen" skulle vara ett enkelt sätt att uttrycka samma sak, eventuellt "antalet (hotell)gäster har minskat betydligt".

Carl-Eric Thors

Torsdag med THORS

19.1.84

I GREVENS TID får också ofrälse mycket gjort ... Prof. Thors diskuterar i dag det välbekanta uttryckets bakgrund. Och finns det något annat problem som intresserar er mera, ska ni inte MARRA utan skriva till "Torsdag med Thors", c/o Hbl:s redaktion, Mannerheimvägen 18, Helsingfors 10.

"Syftade det bekanta uttrycket i grevens tid ursprungligen faktiskt på greve Per Brahe, såsom det ofta påstås?"

Jag har varit skeptisk till påståendet, men känner mig numera övertygad om sambandet med greve Per Brahe, död 1680, som under två perioder var generalguvernör i Finland. Brahe innehade Visingsborg i södra delen av Vättern som grevskap och var därför välbekänd även i Sverige; hans grevskap låg centralt i riket.

Men i grevens tid betyder som bekant i nutida svenska "i sista stund". Hur kan ett sådant uttryck ha kommit att kombineras med Per Brahe? Av exemplen under ordet greve i Svenska Akademiens stora ordbok framgår det att grevens tid i äldre svenska avsåg en speciellt lycklig tid. Det är av intresse att återge ett citat från 1746, alltså ungefär femtio år efter Per Brahes död. Det härrör från en svensk geograf Tuneld och lyder

så här: "Gref Pehr Brahe har haft Kuopio och Idensalmi Soknar, såsom Friherrskap, hvaraf the för then lindriga Skatten, som the så utgjorde, kalla then tiden Grefvens tid."

Ungefär samtidigt dyker uttrycket i grevens tid upp i den användningen som ordet är känt för vår tid, alltså "i sista stund", ursprungligen snarast "i det lämpliga ögonblicket". – Man har skäl att minnas, att det på Per Brahes tid inte fanns så många grevar i Sverige (och än mindre i Finland) och ingen som i välbekändhet och allmänt anseende kunde jämföras med greve Per.

En östnyländsk läsare undrar, varifrån ordet *marrposa* (posa uttalas kortstavigt) kommer. Det används om tjatiga eller gnälliga personer.

Marra är ett vanligt dialektord i betydelsen "gnälla, gnata, kalta"; det är valkänt, inte bara i Nyland, utan också i Osterbotten (*marra* är välbekant för mig sedan barnåren uppe i Osterbotten). Vad efterleden *posa* "påse" angår, kan man erinra sig att ord med betydelsen "gnata, kinka" gärna sammankopplas med ord som *bytta påse* o.dyl. Vi har t.ex. *kinkblåsa*, *odygdspåse* och *skvallerbytta* – välbekända både hos oss och i Sverige.

En västnyländsk läsare tar upp uttrycket i *sino prydnö*. – Det uttrycket borde ha namnts i spalten den 12 januari, när i *sino prydnö* diskuterades. Formen *sino* i uttrycket i *sino prydnö* uppfattar jag som ett slags falsk ålderdomlighet. I dativ skulle uttrycket egentligen ha lytt i *sinne prydnö*, men påverkan från ordet *prydnö* jämte osäkerhet om den gamla böjningen har lett till det inte sällsynta i *sino prydnö*.

Samma läsare har fast sig vid uttrycket i *sinom tid*, som ju brukar förekomma med syftning på framtiden, t.ex. "Det blir väl uppenbart i sinom tid". Där är *sinom* en korrekt dativ singularis maskulinum – ordet *tid* är ofta maskulinum i gammal svenska, och bestämmningarna har mycket ofta maskulin böjning.

Carl-Eric Thors